

Edward Hajduk

KULTUROWE UWARUNKOWANIA ORIENTACJI AKSJOLOGICZNEJ UCZNIÓW

A. Wzory biografii

Spółeczeństwa uprzemysłowione i zurbanizowane wykształciły kilka wzorów biografii, kilka wzorów przebiegu życia jednostki, dostępnych każdemu, kto przygotowany jest do roli zawodowej¹. Wzory biografii są składnikami kultury różnych instytucji, same także są definiowane jako instytucja², a wzory przebiegu życia jednostki, powielane w historii kolejnych pokoleń, mogą być urealniane przy udziale instytucji oświaty i pracy zawodowej lub innych.

W instytucjonalnym układzie tych społeczeństw obecne są instytucje wyspecjalizowane w tworzeniu jednostce warunków do podejmowania decyzji o wyborze wzoru biografii i warunków do realizacji dokonanego wyboru. Są to instytucje oświaty: przedszkole, szkoła, uczelnia, kursy kwalifikacyjne itp. Wprowadzają one potencjalnych realizatorów wzorów biografii w systemy kultury (w rozumieniu antropologii): naukę, kulturę symboliczną, ideologię, religię, filozofię, język i systemy techniki; przygotowują jednostkę do ról społecznych. W społeczeństwach uprzemysłowionych i zurbanizowanych instytucje oświaty przygotowują przede wszystkim do roli zawodowej, podstawowej w instytucjach pracy zawodowej³, często uznawanej za najważniejszą⁴. Utrwalają one podział ludzi według opanowanych przez nich dziedzin kultury i nabywanych kompetencji profesjonalnych. To zróżnicowanie wyraźnie kształtuje się w szkole wyższej, w której łączy się proces socjalizacji z procesem profesjonalizacji⁵. Spełnienie wymagań tej roli stanowi dominujący sposób udziału jednostki w tworzeniu warunków współokreślających przebieg życia innych jednostek oraz realizację obranego przez nie wzoru biografii.

¹ M. Kohli, *Erwartungen an eine Soziologie des Lebenslaufs*, [w:] *Soziologie des Lebenslaufs*, Luchterhand 1978, s. 19, 27 i n.

² W. Fischer, M. Kohli, *Biographieforschung*, [w:] *Methoden der Biographie — und Lebenslaufforschung*, Opladen 1987, s. 41.

³ *Ibidem*, s. 43.

⁴ W. R. Heiz, *Berufliche und betriebliche Sozialisation*, [w:] K. Hurrelmann, D. Ulich, *Neues Handbuch der Sozialisationsforschung*, Weinheim und Basel 1991.

⁵ L. Huber, *Sozialisations in der Hochschule*, [w:] K. Hurrelmann, D. Ulich, *op. cit.*, s. 434-436.

Wzór ów jest składnikiem kultury wielkich grup społecznych: narodu, społeczeństwa⁶.

Instytucje oświatowe są instytucjami promocji. Wewnętrzna ich organizacja wymaga spełnienia czynności mniej złożonych, roli społecznej mniej skomplikowanej, aby uzyskać uprawnienia formalne do wykonywania bardziej złożonych czynności, do podjęcia bardziej skomplikowanej roli społecznej. Przy tym uprawnienia raz nadane raczej nie są anulowane, nawet gdy nowy standard wymagań przekracza możliwości tego, komu uprawnienia już nadano.

Instytucje promocji potwierdzają kompetencje jednostki do roli zawodowej, czyli wykonywania czynności, których efekty mogą sprzyjać realizacji wzoru biografii obranego przez inne jednostki. Prawo do potwierdzania owych kompetencji wyznacza funkcje promocyjne i selekcyjne instytucjom oświaty. Społeczeństwa uprzemysłowione i zurbanizowane, zwane też społeczeństwami pracy, uznają pracę zawodową za podstawowy rodzaj działalności swoich dorosłych członków, a podział zawodowy tych społeczeństw współokreśla inne ich podziały.

Socjologiczne badania procesu socjalizacji mało dokładnie oddzielają wzór biografii od przebiegu życia jednostki lub całych kohort. Teoretyczne i metodologiczne podstawy odróżnienia biografii jako wzoru kultury społeczeństwa od przebiegu życia jednostki — członka społeczeństwa zostały stworzone przez socjologię przebiegu życia⁷. Te różnice bierzemy pod uwagę opisując różne wzory biografii obecne w kulturze społeczeństw uprzemysłowionych i zurbanizowanych.

Zdefiniowanie pojęcia „zawód” okazuje się trudne, trudno bowiem — zarówno ekonomistom, jak i socjologom — oddzielić pracę zawodową od pracy niekwalifikowanej⁸. Kłopoty ze zdefiniowaniem pojęcia i z teoretycznym określeniem podziału zawodowego w relacji do innych przedziałów społeczeństwa rzutują też na program kształcenia w szkołach średnich i szkołach zawodowych. Nie pomniejsza to jednak udziału instytucji oświaty w urealnieniu wzoru biografii reprodukowanego przez olbrzymią liczbę członków społeczeństw uprzemysłowionych i zurbanizowanych.

1) Jeden z wzorów biografii realizowany jest w instytucjach oświaty i w instytucjach pracy zawodowej, a nazywamy go wzorem *szkoła-zawód-emerytura*⁹.

⁶ M. Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Warszawa 1973 (rodz. I).

⁷ W. Voges, *Sozialforschung auf der Grundlage einer Lebenslaufperspektive*, [w:] *Methoden der Biographie...*

⁸ T. P s z c z o ł o w s k i, *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 177, 178; także: *Socjologia zawodów*, red. A. Sarapata, Warszawa 1965.

⁹ M. Kohli, *Lebenslauftheoretische Ansätze in der Sozialisationsforschung*, [w:] K. Hurrelmann, D. Ulich, *op. cit.*, s. 309-314.

Instytucje pracy zawodowej nie są instytucjami promocji w takim znaczeniu, w jakim instytucjami promocji są instytucje oświaty. Mają one także mniej lub bardziej dokładnie określone kryteria sukcesu pracownika i kryteria awansu (promocji). Ich hierarchiczna budowa ogranicza szanse awansu pracownikom młodym, o małym stażu w pracy zawodowej¹⁰. Nadaje ona większe znaczenie stażowi pracy (wiekowi), niż jest to widoczne w promocjach sportowych i artystycznych, pomniejsza natomiast znaczenie kompetencji merytorycznych pracownika.

Realizacja wzoru biografii „szkoła — zawód — emerytura” jest często przedmiotem badań socjologicznych. Wyniki badań ukazują oczekiwania realizatorów owego wzoru, blokady występujące w realizacji oczekiwań, społeczne i jednostkowe konsekwencje tych blokad, ukazują też stopień akceptacji albo odrzucenia kryteriów awansu zawodowego stosowanych w instytucji pracy zawodowej, kryteriów oddzielających tych, którzy awansują, od tych, którzy nie awansują. One właśnie przesądzają o tym, jakie znaczenie w promocjach zawodowych mają osiągnięcia zawodowe, a jakie inne czynniki (np. staż pracy, wiek pracownika itp.)¹¹. Staż pracy łatwiej uznać za wskaźnik doświadczenia zawodowego niż za wskaźnik zawodowego osiągnięcia.

2) Inny wzór biografii realizowany jest przy współdziałaniu instytucji *szkoła* — *stadion*. Stadion może być uznawany także za symbol różnych innych instytucji sportu: boiska, kortu, ringu, basenu, sali gimnastycznej itp.

Różnica między wymienionymi już wzorami biografii zasługuje na oddzielne omówienie. Zauważyć należy, że instytucja stadionu tworzy warunki do osiągnięcia sukcesu. Taka jest jej podstawowa funkcja. Sukces na stadionie potwierdza atrakcyjność ideologii społeczeństwa uprzemysłowionego i zurbanizowanego, a jednocześnie jest krytyką tego typu społeczeństwa, narzucającego jeden wzór biografii: osiągnięcia szkolne (instytucja promocji) — osiągnięcia zawodowe (instytucja pracy zawodowej). Wzór biografii upowszechniany przez instytucje szkoły i stadionu wyzwała inny rodzaj działalności, a nie działalność zawodową w rozumieniu socjologii lub ekonomii. Realizacja tego wzoru tworzy wartości kultury symbolicznej; można je uznać za rodzaj zabawy¹². Tworzenie owych wartości słabo koreluje z wiekiem i z osiągnięciami w instytucjach promocji, a prestiż realizatorów tego wzoru biografii wyznaczają sukcesy na stadionie.

3) W kulturze społeczeństw zurbanizowanych i uprzemysłowionych obecny jest wzór biografii realizowany przy współdziałaniu instytucji *szkoła* —

¹⁰ E. Kostowska-Watanabe, *Sekret japońskiego sukcesu*, Warszawa 1990.

¹¹ M. Kohli, *Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente*, „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie” 1985, 37.

¹² J. Huizinga, *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, Warszawa 1967.

*estrada*¹³. Pojęcie „estrada” odnosimy także do sceny teatralnej, muzyki koncertowej, sali kinowej itp.

Ten wzór biografii obecny jest od dawna w kulturze społeczeństw europejskich. W społeczeństwach współczesnych rozpowszechniły się nowe sposoby jego realizacji — konkursy piękności, pokazy mody, festiwale piosenki, festiwale filmowe itp. Realizatorzy tego wzoru biografii tworzą wartości należące do kultury symbolicznej i uzyskują popularność, osobniczą obecność w świadomości tzw. fanów, użytkowników owych wartości, a także pozycję ekonomiczną, często znacznie lepszą od pozycji ekonomicznej lekarza, inżyniera, uczonego¹⁴.

Realizacja aspiracji artystycznych pozostaje w luźnym związku z wiekiem wybierających omawiany wzór biografii. Udana jego realizacja jest źródłem prestiżu. Osiąganie sukcesu na estradzie i osiaganie prestiżu nie pozostaje w związku z pozycją w formalnej strukturze instytucji, ale też żadna instytucja nie chroni przed utratą prestiżu, obniżeniem lokaty na liście rankingowej. Płynność położenia na tej liście utrwała przekonanie, że sukces artystyczny tworzą: talent, pracowitość, upór w dążeniu do celu. Mniej wyraźnie sprzężony jest on z osiągnięciami szkolnymi. Powiększenie się liczby realizatorów wzoru „szkoła — estrada” osłabia atrakcyjność wzoru „szkoła — zawód — emerytura” oraz umacnia proces różnicowania się wzorów biografii, powiększania się liczby wzorów przebiegu życia członków współczesnych społeczeństw¹⁵. Pośrednio wzmacnia tendencje kryzysowe w społeczeństwach realizujących ideologię kapitalizmu: praca źródłem bogactwa narodu i źródłem zamożności pracownika¹⁶, umacnia natomiast przekonanie o związku udanego życia z sukcesami, które jednostka zwdzięcza swoim walorom osobowym. Wszystkie trzy walory mają cechę wspólną — łączą sukces jednostki z działalnością publiczną, z jej udziałem w realizacji aspiracji wielu ludzi, których liczby nie da się ustalić.

4) Bogatą tradycję ma wzór biografii polityka. W społeczeństwach współczesnych realizowany jest przy udziale instytucji *szkoła — organizacje polityczne, partia polityczna, samorząd lokalny, parlament*. Demokratyczna organizacja społeczeństw spowodowała powiększenie się liczby ludzi wybierających wymieniony wzór.

¹³ V. Albold, R. Bratfisch, *Blues heute*, Berlin 1987.

¹⁴ J. Zinnecker, *Jugendkultur 1940-1985*, Opladen 1987, s. 83-118.

¹⁵ K. Hurrelmann, D. Ulich, *Gegenstands — und Methodenfragen der Sozialisationsforschung*, [w:] K. Hurrelmann, D. Ulich, *op. cit.*, s. 6, 7.

¹⁶ B. Hanschte, *Veränderte Sozialisationsmuster in der Adoleszenz-welchen Stellenwert hat Arbeit für die Identität von Jugendlichen?* [w:] *Neue Jugendbiographie*, red. M. du Bois-Reymond, M. Oechsle, Opladen 1990.

Wzór biografii realizowany w instytucjach szkoły i organizacji politycznych nie zawiera ściśle określonego przebiegu życia jednostki; wszak politykiem może zostać absolwent dowolnego typu szkoły, a wiek także nie wyznacza decyzji o podjęciu działalności politycznej. Poza tym trudno dokładnie określić etapy awansu polityka, czyli zdefiniować pojęcie osiągnięcia w działalności politycznej. Nie wiadomo też, jakie kariery polityczne mogą być uznane za modelowe w danym społeczeństwie. Ponadto trudno ustalić związek sukcesu politycznego z walorami osobistymi, znacznie trudniej, niż rozpoznać powiązanie z nimi sukcesu na stadionie lub estradzie. Realizator wzoru biografii upowszechnia ideologię, koncepcję organizacji społeczeństwa, wartości zaliczane do kultury symbolicznej.

Łatwiej dowodzić potrzebę działalności podporządkowanej upowszechnianiu ideologii, ma ona wielowiekową tradycję, niż dowodzić przydatności społecznej sukcesu na stadionie lub na estradzie. Organizowanie instytucji politycznych i za ich pośrednictwem urealnianie postulatów ideologii, wartości, idei sprawiedliwości itp. jest działalnością znaną od wieków. Czy można nazwać ją pracą zawodową? Czy powiększanie się liczby realizatorów wzoru biografii „szkoła — organizacja polityczna” wzmacnia czy też osłabia dominujący wzór „szkoła — zawód — emerytura”? Niewątpliwie mają one podobieństwo znaczące: mianowicie sukces jednostki realizującej każdy wzór określają w stopniu większym struktury instytucji organizujących jej działalność niż sukces sportowca lub piosenkarza.

5) Ekonomiczne, polityczne i instytucjonalne przeobrażenia zachodzące w Polsce sprzyjają wykształceniu się nowego wzoru biografii: *szkoła - biznes*. Można uznać, że jest on odmianą wzoru „szkoła — zawód — emerytura”. Ze względu na odmienność sukcesu w pracy zawodowej od sukcesu w biznesie (doradztwo, kierowanie spółką, radą nadzorczą, przedstawicielstwem przedsiębiorstwa zagranicznego w Polsce itp.) oba wzory uważamy za dostatecznie różne, aby pisać o każdym oddzielnie. Sukces w prowadzeniu biznesu ma inny wymiar niż sukces w pracy zawodowej inżyniera, ekonomisty, architekta lub dyrektora państwowego przedsiębiorstwa przemysłowego. Powiązanie sukcesu ekonomicznego biznesmena z jego walorami osobowymi jest mniej wyraźne niż u sportowca lub piosenkarza, bardziej wyraźne i jednoznaczne, niż u lekarza, sędziego i prokuratora.

Sukces w biznesie wydaje się dokładniej wymierny, niż w realizacji wzoru biografii „szkoła — estrada” lub „szkoła — organizacja polityczna”. Sama realizacja wzoru „szkoła — biznes” nie podlega takiej kontroli obserwatorów, jak realizacja wzoru biografii „szkoła — stadion”.

Pojawienie się w kulturze polskiego społeczeństwa nowego wzoru biografii sprzyja redukcji liczby realizatorów wzoru biografii „szkoła — zawód — emerytura”, a jednocześnie sprzyja wyodrębnieniu się nowego pokolenia

Polaków, pokolenia biznesmenów (*small business*), kohorty ludzi, które członkowie akceptują sukces uzyskany we współzawodnictwie ekonomicznym z innym biznesmenem przy przyjęciu pełnej odpowiedzialności za skutki współzawodnictwa.

Jaką przydatność ma wiedza o wzorach biografii w analizie wyników badań empirycznych ukazujących nastawienie młodzieży do pracy i usytuowanie wartości sukcesu w układzie cenionych przez nią wartości?

Wiedza o wzorach biografii może pomóc w tworzeniu programu badania procesu socjalizacji młodzieży. Chcemy wykorzystać ją w tworzeniu teorii socjalizacji. I to jest największa przydatność wiedzy o wzorach biografii w realizacji naszych zamierzeń. Analiza wartości sukcesu nabiera właściwego kontekstu, gdy wiemy, że w pewnych dziedzinach działalności ludzi sukces zależy mniej, a w innych więcej od ich walorów osobowych.

W Polsce zachodzą zmiany o dalekosiężnych skutkach. Zmiany te polegają na likwidacji różnego rodzaju instytucji i powstawaniu nowych instytucji ekonomicznych, politycznych, instytucji oświaty, kultury, firm doradztwa finansowego itp. Zachodzą też zmiany w poglądach ludzi. Odnoszą się one do definiowania sukcesu zawodowego, sukcesu życiowego, wyboru wzoru biografii i wyboru wzoru przebiegu życia. Zmienia się udział wykształcenia szkolnego w osiąganiu sukcesu życiowego Polaków, sukcesu zawodowego, gdy jest ono analizowane w połączeniu z innymi wyznacznikami tych sukcesów, np. w połączeniu z zamożnością rodziny, pomocą finansową udzielaną przez nią dziecku, jej statusem społecznym, możliwością podjęcia pracy zawodowej za granicą, dostępem do instytucji kształcącej w zawodach najbardziej prestiżowych lub najbardziej dochodowych.

Zachodzą również zmiany w układzie wartości akceptowanych przez młodzież. Kierunki owych zmian nie zostały dokładnie rozpoznane. Obserwacja codziennych zachowań młodych ludzi wskazuje na utrwalenie się dwóch odmiennych orientacji aksjologicznych. Pod wpływem instytucji wyznaniowych rozpowszechnia się uznanie dla wartości transcendentalnych. Gospodarka rynkowa narzuca wybór wartości ekonomicznych, utylitarnych (dysponowanie nowoczesnymi wytworami techniki, wygoda życia, bogactwo materialne itp.). Zmiany te pociągają za sobą stawianie na pomoc wspólnoty, na wsparcie grup nieformalnych albo stawianie na własną pomysłowość indywidualną, zaradność w realizacji cenionych wartości.

Ekonomiczne przemiany pociągają za sobą przewartościowanie tradycji narodowych Polski i kultury innych narodów. Wzajemne kontakty rodziców i dzieci podlegają presji działania rynku. Rodzice oczekują szybkiego usamodzielnienia ekonomicznego dzieci, a te oczekują pomocy w tym usamodzielnianiu. Największe zmiany u młodzieży uwidoczniają się w jej nastawieniu do nauki szkolnej i do pracy zawodowej w rozumieniu socjologii i ekonomii.

U ludzi biznesu następuje zamazanie granic między czasem wolnym a czasem pracy. Dzieci włączane są do działalności gospodarczej rodziców, co ogranicza rozmiar ich wolnego czasu i powoduje dewaluację osiągnięć szkolnych w zespole wyznaczników przebiegu życia. Wytwarza się przekonanie, że własna zaradność, przedsiębiorczość i pomysłowość decydują o dobrobycie jednostki. Państwo polskie korzysta z wentyla, który osłabia niezadowolenie społeczne. W społecznościach, gdzie działalność gospodarcza rodziców stała się źródłem utrzymania znacznej części rodzin i zastąpiła pracę zawodową czy zatrudnianie na etacie, nie ma strajków i zbiorowych protestów przeciwko skutkom bezrobocia. W codziennych zachowaniach widoczna jest orientacja na pracę, na zysk albo świętowanie. Ten dualizm orientacji staje się cechą kultury Polaków. Będzie on obecny w rodzinnym przekazie wartości i wzorów udanego życia, wzorów przebiegu życia.

Zachodzące zmiany w układzie instytucji polskiego społeczeństwa, zmiany w statusie społecznym wielu rodzin, spowodowały niespójność systemu uznawanych wartości, małą klarowność przebiegu życia. Dominujące liczbowo wybory wzoru biografii „szkoła — zawód — emerytura” ustępują wyborom wzoru „szkoła — biznes”. Możliwość wymiany tych wyborów czyni je komplementarnymi. Nastąpił wzrost atrakcyjności wzoru „szkoła — stadion” i „szkoła — estrada”, łączy się on jednak z obniżeniem szansy ich realizacji. Niespójność w systemie wartości uzewnętrznia się w poglądach młodzieży. Domyślamy się, że będzie ona silna w społecznościach, w których działalność gospodarcza rodziców zastępuje pracę zawodową zapewniającą dotychczas stałe dochody, awans zawodowy i ekonomiczny, ubezpieczenie i emeryturę. Są to społeczności przygraniczne. W naszych badaniach sprawdzać będziemy wiedzę pochodzącą z obserwacji, która informuje o tym, że system wartości młodzieży jest niespójny. Ma on czytelne wymiary. Akceptacja wartości transcendentálnych i wartości materialnych łączy się z akceptacją wartości intelektualnych. Stawianie na siebie w dążeniu do dobrobytu łączy się z akceptacją zobowiązań moralnych w stosunku do rodziny. Wartościowanie pozytywne sukcesu ekonomicznego koreluje z akceptacją wartości transcendentálnych.

Jakie wartości cenią młodzi ludzie, mieszkańcy społeczności przygranicznych? Czy akceptowane wartości ukazują jednorodność orientacji aksjologicznych czy też pluralizm? I czy akceptowane wartości można uznać za wskaźnik przemian młodego pokolenia?

B. Obraz narodu polskiego

Socjologiczne badania nastawienia młodzieży polskiej do własnej przyszłości, do pracy zawodowej, nauki szkolnej, badania aspiracji życiowych, edukacyjnych i zawodowych, badania wiedzy młodzieży o wyznacznikach przebiegu

życia kolejnych pokoleń Polaków prowadzone są bez dokładniejszego określenia wpływu kultury narodu na poglądy, wiedzę, aspiracje, skale moralnego wartościowania przyjmowane przez młodzież¹⁷. Historia narodu polskiego — stanowiąca istotny składnik kultury — przekazywana przez rodzinę, szkołę, środki masowego komunikowania, publikacje naukowe i grupy wyznaniowe ma wpływ na myślenie młodzieży o przeszłości i o położeniu w społeczeństwie, wpływ na identyfikowanie się kolejnego pokolenia Polaków z narodem polskim, na dostrzeganie przez nie stwarzanych przez instytucje tego narodu szans realizacji własnych aspiracji.

Jaką wiedzę może uzyskać kolejne pokolenie Polaków o narodzie polskim, o przeszłości i przyszłości? Odpowiedzi jednej nie ma. Nasza odpowiedź jest domysłem, sądzimy, że prawdopodobnym. Kolejne pokolenia Polaków podlegają oddziaływaniu tych samych instytucji i proces ich socjalizacji przebiega podobnie. Ulega zmianie udział różnych typów instytucji w procesie socjalizacji, co prawdopodobnie odzwierciedla się w dokonywanej przez każde kolejne pokolenie ocenie własnego położenia w społeczeństwie.

Różne grupy społeczne i instytucje uznawane za podmioty procesu socjalizacji kształtują obraz dziejów narodu polskiego, obraz, w którym wyeksponowane jest stałe zagrożenie jego bytu przez inne narody. Inne narody ograniczały narodowi polskiemu możliwości osiągnięcia pełnej autonomii i podmiotowości w kształtowaniu organizacji ekonomicznej i politycznej zgodnie z najlepszymi wzorami. Niedotrzymywanie umów, traktatów lub innych zobowiązań przyjmowanych w stosunku do Polski wzmocniało poczucie zagrożenia Polaków. Naród polski pomagał innym w utrzymaniu lub w odzyskaniu niepodległości. Pomoc ta miała realne wymiary, co odzwierciedla hasło: „za wolność waszą i naszą”. Naród polski przez swoje decyzje polityczne i prawne tworzył wzory rozwiązywania problemów politycznych i konfliktów społecznych, np. organizacji państwa, organizacji i działania ważnych dla narodu instytucji politycznych, oświatowych¹⁸. Naród polski jest strażnikiem wartości europejskiego kręgu kultury zagrożonych przez hedonizm i materializm społeczeństw zachodnich. Rola strażnika wartości egzystencjalnych jest wskaźnikiem wielkości kultury, jaką utworzył naród polski w swojej długiej historii.

Dzieje narodu polskiego tworzyli ideologowie, politycy, duchowni, wojskowi, pisarze, kompozytorzy, ludzie, którzy wyróżniali się w różnych dziedzinach kultury symbolicznej¹⁹. O nich przekazuje wiedzę rodzina, szkoła, instytucje grup wyznaniowych, środki masowego komunikowania, literatura piękna, filmy, dzieła plastyczne, historia naukowa narodu polskiego. Pomniki

¹⁷ W. M o r a w s k i, *Kultura jako czynnik ciągłości i zmiany w życiu gospodarczym*, [w:] *Zmierzch socjalizmu państwowego*, red. W. Morawski, Warszawa 1994.

¹⁸ K. K r z y s z t o f e k, M. S. S z c z e p a ń s k i, A. Z i e m i l s k i, *Kultura a modernizacja społeczna*, Warszawa 1993, s. 42.

¹⁹ F. Z n a n i e c k i, *Naukowa funkcja socjologii edukacji*, „Forum Oświatowe” 1994, 1, s. 250.

takich ludzi zdołają plące miast, mają oni „swoje” ulice, plące, szkoły, są patronami różnych instytucji. O dziejach narodu polskiego decydowały instytucje, które upowszechniały ideologię, mniej instytucje produkujące dobra materialne, instytucje finansowe i naukowe. Wśród twórców dziejów narodu polskiego rzadko wymieniani są prawodawcy, architekci, ludzie nauki, lekarze, inżynierowie, odkrywcy łądów, żeglarze, bankierzy, konstruktorzy systemów technicznych, założyciele wielkich firm przemysłowych lub handlowych. Cywilizacja naukowo-techniczna tworzona była bez wydatnego udziału Polaków²⁰. Obraz dziejów ojczystych wyróżnia podmioty grupowe (chłopów i robotników) uznawane za twórców historii narodu polskiego po drugiej wojnie światowej. Wybitne jednostki spełniały raczej funkcje destrukcyjne, przed czym nie chronił ich rodowód robotniczy lub chłopski.

Uznanie zachodnich społeczeństw za grupy odniesienia pozytywnego sprawia, że stwarzany przez nie komfort życia jest przedmiotem aspiracji wielu Polaków²¹. Nie dostrzegają oni faktycznych twórców owego komfortu: wytrwała praca wielu pokoleń tych społeczeństw, sprawna organizacja działań zespołowych, inicjatywa w usprawnianiu pracy zawodowej, myślenie o przyszłości społeczeństwa w kategoriach możliwości skutecznego jej kształtowania²².

Polakom komfort życia ma zapewnić sprawiedliwy podział dóbr²³. Roszczeniowe dążenia różnych grup wyrażały „Solidarność” i inne związki zawodowe oraz załogi przedsiębiorstw przemysłowych. Żadna grupa wywierająca wpływ na przemiany polityczne w Polsce po 1980 roku nie przedstawiała programu reformy gospodarczej, każda natomiast przedstawiała program podziału dóbr. Dobra organizacja społeczeństwa zapewnia sprawiedliwy podział dóbr, a nie efektywną produkcję. Takie myślenie było źródłem protestów robotników w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Bardziej zamożni mają dostarczać dobra Polakom w dowód wdzięczności za uchronienie ich przed utratą wolności.

Myślenie Polaków o sprawiedliwym ustroju i o sprawiedliwym państwie jest takie samo, jak myślenie o dobrej Ameryce, o dobrych społeczeństwach zachodnich. Sprawiedliwie dzielą to, co wytwarzają. Główny konflikt w latach siedemdziesiątych między społeczeństwem a państwem odzwierciedlał roszczeniowe dążenia społeczeństwa. Wyrażało ono protest przeciwko stosowanym zasadom podziału dóbr. Związek zawodowy tworzony przez intelektualistów miał strzec sprawiedliwych zasad dystrybucji tego, co dystrybucji podlegało.

---

²⁰ J. S z c z e p a ń s k i, *Polska wobec wyzwań przyszłości*, Warszawa 1984 (rozdz. I, *Dziedzictwo przeszłości*).

²¹ K. Krzysztófek, M. S. S z c z e p a ń s k i, A. Ziemiński, *op. cit.*, s. 39.

²² Zob. M. Baethge, B. Hantsche, W. Pelull, U. Voskamp, *Jugend: Arbeit und Identität*, Opladen 1989 (rozdz. 1).

²³ Zob. L. Beskid, *Poziom życia — potoczna percepcja i oczekiwania*, [w:] *Warunki życia i kondycja Polaków na początku zmian społecznych*, red. L. Beskid, Warszawa 1992.

Upowszechniane przez grupy wyznaniowe normy etyki dzielenia wzmacniały imperatywność (stanowczość) roszczeń robotników w stosunku do władzy państwowej. Normy tej etyki znacznie silniej niż normy etyki tworzenia oddziałują na myślenie Polaków o Polsce, o własnym położeniu w społeczeństwie, w grupie, z którą się identyfikują. Gdy szanse na awans ekonomiczny kolejnych pokoleń malały, bardziej skuteczne okazało się wkomponowanie pracownika w układ społeczny zwiększający szanse udziału w podziale wartości utworzonych niż układ stwarzający warunki do zwiększania produkcji dóbr. Grupowe przywileje ekonomiczne są rezultatem nacisku silnych grup zawodowych na władze państwowe. Są one wskaźnikiem grupowego egoizmu, którego respektowanie przez władze państwa wzmacnia takie same oczekiwania innych grup zawodowych. Dokonywane przemiany ekonomiczne w Polsce są ograniczone przez przywileje grupowe i utrwalane w grupach pracowniczych przez dążenia roszczeniowe.

Polacy wykazują zniecierpliwienie w dążeniu do dobrobytu, do polepszania warunków życia. Planowane dochodzenie do dobrobytu w okresie jednego pokolenia lub w okresie dwóch pokoleń ma niewielkie znaczenie w regulowaniu działania grup i jednostek²⁴. Przenoszenie w bliżej nie określonej przyszłości rozpoczęcia ery konsumpcji dóbr, stosowane przez władze polityczne Polski przed 1989 rokiem, a także stały niedobór dóbr wyznaczających komfort cywilizacyjny współczesnym społeczeństwom, stały się powodem powszechnej frustracji Polaków. Sądzimy, że zniecierpliwienie łączy się z przekonaniem o tworzeniu dobrych warunków życia ludzi przez sprawiedliwe dzielenie dóbr, a nie przez efektywne ich tworzenie. To odróżnia myślenie Polaków o przyszłości od myślenia o przyszłości dominującego w społeczeństwach zachodnich. Gdy opisany sposób osiągania dobrobytu okazuje się nieskuteczny, zastępuje go protest zbiorowy — zamiast zespołowego doskonalenia metod działania produkcyjnego, metod tworzenia wartości, obserwujemy doskonalenie metod protestu²⁵. Można oczekiwać znacznego oporu wielu grup społecznych, gdy zmiany reguł gospodarki w Polsce zagrożą dominującemu dotychczas przekonaniu o sposobach dochodzenia do dobrobytu²⁶.

W polskim społeczeństwie żadna grupa społeczna nie wytwarza w kolejnym pokoleniu przekonania o powiązaniu jakości życia ludzi z jakością ich pracy zawodowej²⁷. Rodzina, grupy wyznaniowe, partie polityczne, grupy pracownicze ukazują wyraźne podobieństwo oddziaływania na dążenia życiowe swoich członków i na dokonywane wybory sposobu ich realizacji. Jakość pracy zawodowej zajmuje w tych wyborach dalsze pozycje. W grupach

²⁴ J. S z c z e p a ń s k i, *Polskie losy*, Warszawa 1993, s. 107.

²⁵ W. P a ń k ó w, *Instytucje pracy w procesach transformacji*, Warszawa 1993, s. 181 i n.

²⁶ Formowane są inne opinie. Zob. *Uziemienie polskiej duszy*. Rozmowa z J. Czapińskim, „Nowiny Psychologiczne” 1993, 1, s. 7.

²⁷ E. T a r k o w s k a, *Zróżnicowanie stylów życia w Polsce: pokolenie i płeć*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1985, 2, s. 62, 63.

pracowniczych, których działanie przynosi efekt wymierny i łatwo połączyć gratyfikacje za efekt z jego jakością, także nie wytwarza się przekonanie o uzależnieniu jakości życia od jakości pracy zawodowej. Wynagrodzenie za zatrudnienie, nie za jakość i efekt pracy, ulega powolnemu osłabieniu. Zupełna eliminacja tej zasady z pracy zawodowej naruszy fundamenty myślenia Polaków o swoim położeniu w społeczeństwie i o położeniu Polski w Europie.

Wysokie aspiracje konsumpcyjne społeczeństwa polskiego przy braku powiązania komfortu życia z jakością pracy zawodowej mogą być istotną przeszkodą utrudniającą dokonywanie zmiany zasad działania instytucji ekonomicznych. Obecne w kulturze polskiego społeczeństwa wzory, które regulują rozwiązywanie rozbieżności między aspiracjami konsumpcyjnymi a możliwościami ich realizacji, aspiracji tych nie czynią sprawcą działań produkcyjnych, twórczych, a raczej sprawcą protestów, zbiorowego ujawniania roszczeń płacowych.

Przebieg procesu socjalizacji kolejnych pokoleń Polaków zachodzi przy dominującym udziale grup pierwotnych, nieformalnych²⁸, a także grup ideologicznych (wyznaniowych, politycznych) i znacznie skromniejszym grup celowych, pracowniczych, sportowych, kulturalnych, naukowych. Grupy celowe upowszechniają normy etyki tworzenia. Oddziałują one na przebieg życia człowieka w drugiej fazie, tzn. w fazie wykorzystania kompetencji nabywanych w pierwszej fazie życia. Te grupy mają dominujący wpływ na przebieg życia członków społeczeństw zachodnich²⁹. W społeczeństwie polskim także w drugiej fazie przebiegu życia człowieka dominujący udział mają grupy pierwotne: rodzina, kręgi sąsiedzkie, towarzyskie, a także grupy ideologiczne. Różnice między drugą fazą a pozostałymi jest mniejsza w Polsce niż w społeczeństwach zachodnich.

Dominacja grup pierwotnych i grup ideologicznych w określaniu życia Polaków stanowi utrudnienie kulturowe reformowania społeczeństwa polskiego. Roszczeniowe dążenia Polaków, organizowane i kontrolowane przez związki zawodowe, także wyraźnie ograniczają tempo i zakres przeprowadzonych reform gospodarczych. Zauważyć trzeba, że zbiorowe działania roszczeniowe występują z wielką determinacją w niektórych społecznościach Polski centralnej i południowej, nie występują natomiast w miastach przygranicznych Polski zachodniej. Możemy się domyślać, że zaobserwowane różnice w zbiorowych działaniach mieszkańców miast Polski zachodniej i miast innych regionów Polski mają uwarunkowania ekonomiczne. Ekonomiczne warunki życia mieszkańców miast przygranicznych są bardziej korzystne niż warunki życia mieszkańców miast Polski centralnej i południowej; różnice kulturowe, doświadczenia historyczne, znaczenie grup spo-

---

²⁸ S. N o w a k, *Spółczesność polskie drugiej połowy lat 80-tych. Próba diagnozy stanu świadomości społecznej. Raport Z. G. Polskiego Towarzystwa Socjologicznego*, Warszawa 1987.

²⁹ Zob. K. Hurrelmann, D. Ulich, *op. cit.*

łecznych w procesie socjalizacji kolejnych pokoleń nie przesądzą chyba o opisanych przez nas odmiennych działaniach zbiorowych. Przekonanie o powiązaniu jakości życia z jakością pracy znajduje prawdopodobnie potwierdzenie bardziej czytelne w miastach przygranicznych niż w społecznościach innych miast. Podobnie gospodarka rynkowa silniej oddziałuje na dążenia mieszkańców miast przygranicznych niż na dążenia mieszkańców Polski centralnej, południowej i wschodniej.

Myślenie Polaków o narodzie polskim, o wyznacznikach własnego położenia społecznego i o wyznacznikach przebiegu życia ma taką samą genezę społeczno-kulturową i prawdopodobnie taką samą strukturę. Badanie uwarunkowań kulturalnych zmian zachodzących w polskim społeczeństwie może sprzyjać ustaleniu układu składników obrazu narodu polskiego w świadomości kolejnych pokoleń Polaków. Wiedza o tym potrzebna jest do wyjaśnienia takich samych i odmiennych zachowań grup społecznych poddanych działaniu reguł gospodarki rynkowej. Przy założeniu, że są takie dwie kategorie składników kultury społeczeństwa: a) wzory biografii, b) obraz jego dziejów, odnotować możemy odrębności kultury narodu polskiego. Dostrzegamy dominację jednego wzoru biografii w wyborach dokonywanych przez kolejne pokolenia Polaków. Jest to wzór „szkoła — zawód — emerytura”. Inne są mniej atrakcyjne.

Dominacja ilościowa owych wyborów niewątpliwie przesądza o stałym konflikcie między aspiracjami kolejnych pokoleń Polaków do osiągnięcia sukcesów w pracy zawodowej a możliwościami ich realizacji i sprzyja utrzymaniu się zbiorowych działań roszczeniowych adresowanych do rządu. Drugą osobliwością kultury polskiego narodu jest wyeksponowanie wśród twórców jego dziejów polityków, duchownych, wojskowych, w drugiej kolejności twórców kultury symbolicznej: pisarzy, poetów, malarzy, kompozytorów. Marginalne pozycje zajmują twórcy teorii naukowych i systemów technicznych, reformatorzy instytucji finansowych, ekonomicznych, oświatowych, przemysłowych itp. Polacy są nieobecni wśród wybitnych twórców cywilizacji naukowo-technicznej. Dzieje narodu polskiego tworzyły grupy ideologiczne, militarne, mniej widoczna jest rola grup produkujących różne dobra, zajmujących się ich konserwacją, dystrybucją itp. Taka historia narodu polskiego obecna jest w kształceniu szkolnym młodzieży.

C. Odrębność Słubic

Wiedza o mieście potrzebna jest do wyjaśnienia poglądów młodzieży szkolnej tego miasta. Badani uczniowie są w większości mieszkańcami Słubic. Od dzieciństwa poddawani są oddziaływaniu tych samych instytucji, tej samej przestrzeni społecznej, takich samych zjawisk społecznych. Od 1989 roku mieszkańcy Słubic mają przesłanki do stosowania dwóch układów odniesienia.

Rodzinne miasto porównują do granicznego sąsiada — Frankfurtu nad Odrą albo do innego małego miasta w Polsce. Nie wiemy, jaki układ odniesienia przyjmują i jak oceniają własne położenie.

Obserwator zmian zachodzących w Słubicach dostrzega, że usytuowane na obrzeżach Polski miasto prowincjonalne staje się miastem centrum, o funkcjach znacznie większych, bardziej różnorodnych, niż spełnia miasto wojewódzkie.

Mieszkańcy Słubic utrzymywali się z pracy w zakładach produkcyjnych i z pracy w NRD. Obecnie źródłami ich utrzymania są bazar, usługi i obsługa tranzytu. Miasto żyje też z przemytu, z handlu ulicznego, z udziału części mieszkańców w działaniach przestępczych. Od pełnej zależności od centrum administracyjnego do pełnej autonomii ekonomicznej — to zmiana, jaka dokonała się w położeniu ekonomicznym miasta po 1989 roku.

Pozbawione inteligencji humanistycznej, miasto było nieobecne w kulturze województwa. Powoli staje się ośrodkiem akademickim, który przyciąga młodzież wyselekcjonowaną pod względem intelektualnym. Włączone jest w układ partnerski z wielkimi ośrodkami akademickimi Polski i Niemiec.

Różnorodne możliwości tworzenia sobie warunków życia przez mieszkańców Słubic osłabiają atrakcyjność wykształcenia w zespole wyznaczników przebiegu życia. Wybór wzoru biografii „szkoła — zawód — emerytura” ma wsparcie w sukcesach zawodowych ludzi zatrudnionych w usługach, natomiast wybór wzorów biografii „szkoła — stadion” lub „szkoła — estrada” może być realizowany poza społecznością Słubic. Miasto nie ma instytucji, które mogą tworzyć warunki do realizacji dokonywanych przez młodzież wyborów wzoru biografii. Zróznicowanie zawodowe społeczności Słubic dokonuje się wśród zawodów zaliczanych do sfery usług. Zapotrzebowanie na różne usługi sprawia, że w organizacji doby mieszkańców Słubic zamazany został podział na trzy części: praca — czas wolny — sen oraz podział tygodnia na dni pracy i dni wolne od pracy. Taka organizacja doby wpływa na kontakty między rodzicami i dziećmi. Dzieci włączane są do pracy wykonywanej przez rodziców albo — gdy to nie jest możliwe — ulegają ograniczeniu ich kontakty z rodzicami. Część z nich naśladuje w swoim postępowaniu zachowania zespołowe przedstawicieli innych narodów, Europy Wschodniej i Środkowej. A ci gromadnie wędrują ulicami miasta lub siedzą na skwerach, ławkach parkowych, piją piwo lub inny alkohol. Część z nich pobyt w Słubicach traktuje jako etap w przemieszczaniu się do krajów Europy Zachodniej. U mieszkańców Słubic poszukują oni wsparcia w realizacji dążenia do dobrobytu. Ta kategoria mieszkańców Słubic lub wędrowców, którzy zatrzymują się na wypoczynek w tym mieście, wprowadza do jego organizacji życia różnorakie zakłócenia. Naruszanie norm obyczajowych lub moralnych staje się codzienną regułą. Sądzymy, że zjawisko to znajduje odzwierciedlenie w nastawieniu młodzieży Słubic do norm regulujących zachowanie ludzi w rolach publicznych i rolach prywatnych.

Rozwój budownictwa indywidualnego — przy wyraźnym ograniczeniu budownictwa komunalnego i spółdzielczego — przyniesie ważne skutki. Zmieni się architektura miasta, zróżnicuje się fizyczna jego przestrzeń, zmieni się też przestrzeń społeczna — stanie się ona własnością mieszkańców miasta. Wzmocni to kontrolę właścicieli nad użytkowaniem przestrzeni i w tym zakresie wprowadzi ład w życiu mieszkańców.

D. Analiza wyników badań

Dwukrotny pomiar dokonanych wyborów pomaga ustalić, jakie zmiany zaszły w poglądach badanych uczniów. O zmianach mówimy wówczas, gdy identyfikujemy jednostki w dwóch badaniach. Przesunięcie akcentów na ukazanie zmiany łączy się z naszym przekonaniem, że zmiany w gospodarczej i politycznej organizacji społeczeństwa odzwierciedlają się w stosowanej przez młodzież skali wartościowania ludzi i wydarzeń. Wyznaczają one hierarchię wartości akceptowanych przez młodzież. Czy nasz domysł jest trafny, możemy orzekać po omówieniu wyników dwukrotnych badań młodzieży szkół ślubickich. Wyniki te ukazuje tabela 1.

T. 1

Wybory wartości (t1)

Pytania 14	Rodzaj wartości (t1)	Rodzaj odpowiedzi				N
		zgadzam się zupełnie	raczej się zgadzam	raczej się nie zgadzam	wcale się nie zgadzam	
1	2	3	4	5	6	7
1	W życiu codziennym ważne jest wykonywanie pracy, która daje zadowolenie, wtedy jest się zwykle zadowolonym człowiekiem.	438 66,8	188 28,7	20 3,2	10 1,5	656
2	W życiu codziennym ważne są pieniądze, obojętne, skąd one pochodzą, ponieważ kto ma pieniądze, jest panem.	54 8,2	121 18,4	263 40,4	214 33,3	657
3	W życiu codziennym ważne jest harmonijne życie rodzinne. Jeśli w domu jest się szczęśliwym, wtedy też wszystko inne się układa.	431 65,6	189 28,8	26 4,0	11 1,7	657

4	W życiu codziennym ważne jest dokonanie czegoś społecznie użytecznego, ponieważ jeśli się coś osiągnie, wtedy można szybciej spełnić swoje aspiracje.	229 34,9	343 52,3	74 11,3	10 1,5	656
5	W życiu codziennym ważne jest nauczyć się podporządkowywania, wtedy jest najmniej problemów i szybciej można sobie poradzić.	255 38,8	257 39,1	105 16,0	40 6,1	657
6	W życiu codziennym ważne jest dużo wiedzieć i potrafić. Jeśli ma się wiedzę, jest się potrzebnym i cenionym.	413 62,9	206 31,4	33 5,0	5 0,8	657
7	W życiu codziennym stawiać trzeba na dobre znajomości, ponieważ wiele zależy od tego, kogo znasz.	225 34,3	289 44,0	122 18,6	20 3,0	656
8	W życiu codziennym trzeba mieć przyjaciół i kolegów, na których można liczyć.	518 78,8	124 18,4	11 1,7	4 0,6	657
Pytania 15						
1	Nie jest ważne, jak się zwycięża, ale żeby zwyciężyć.	91 13,9	170 25,9	221 33,7	174 26,5	656
2	O rzeczywistych swoich zamiarach powinno się tylko wtedy mówić, jeśli nam to służy.	131 20,0	291 44,4	189 28,9	44 6,7	655
3	Kto pozwala się wykorzystywać dla celów innych ludzi nie zauważając tego, nie zasługuje na współczucie.	93 14,2	156 23,4	263 40,2	142 21,7	654
4	Działalność ludzi należy oceniać według ich osiągnięć.	191 29,2	245 37,4	163 24,9	56 8,5	655

Wybory wartości (t2)

Pytania 14	Rodzaj wartości (t2)	Rodzaj odpowiedzi				N
		zgadzam się zupełnie	raczej się zgadzam	raczej się nie zgadzam	wcale się nie zgadzam	
1	2	3	4	5	6	7
1	W życiu codziennym ważne jest wykonywanie pracy, która daje zadowolenie, wtedy jest się zwykle zadowolonym człowiekiem.	433 73,3	146 24,7	10 1,7	2 0,3	591
2	W życiu codziennym ważne są pieniądze, obojętne, skąd one pochodzą, ponieważ kto ma pieniądze, jest panem.	62 10,5	102 17,3	247 41,8	180 30,5	591
3	W życiu codziennym ważne jest harmonijne życie rodzinne. Jeśli w domu jest się szczęśliwym, wtedy też wszystko inne się układa.	316 53,3	227 38,3	43 7,3	7 1,2	593
4	W życiu codziennym ważne jest dokonanie czegoś społecznie użytecznego, ponieważ jeśli się coś osiągnie, wtedy można szybciej spełnić swoje aspiracje.	139 23,4	374 63,1	66 11,1	14 2,4	593
5	W życiu codziennym ważne jest nauczyć się podporządkowywania, wtedy jest najmniej problemów i szybciej można sobie poradzić.	158 26,7	284 48,0	111 18,8	39 6,6	592
6	W życiu codziennym ważne jest dużo wiedzieć i potrafić. Jeśli ma się wiedzę, jest się potrzebnym i cenionym.	339 57,4	221 37,4	23 3,9	8 1,4	591
7	W życiu codziennym stawiać trzeba na dobre znajomości, ponieważ wiele zależy od tego, kogo znasz.	205 34,8	283 48,0	84 14,3	17 2,9	584
8	W życiu codziennym trzeba mieć przyjaciół i kolegów, na których można liczyć.	464 78,4	111 18,8	14 2,4	3 0,5	592

1	2	3	4	5	6	7
Pytania 15	Rodzaj wartości (t12)					
1	Nie jest ważne, jak się zwycięża, ale żeby zwyciężyć.	63 10,7	164 27,8	255 43,2	108 18,3	590
2	O rzeczywistych swoich zamiarach powinno się tylko wtedy mówić, jeśli nam to służy.	109 18,6	310 53,0	140 23,9	26 4,4	585
3	Kto pozwala się wykorzystywać dla celów innych ludzi nie zauważając tego, nie zasługuje na współczucie.	83 14,1	178 30,3	263 44,7	64 10,4	588
4	Działalność ludzi należy oceniać według ich osiągnięć.	118 20,0	256 43,4	157 26,6	59 10,0	590

Co zauważamy porównując wyniki badań uzyskanych w t1 i w t2? Odnotować trzeba właściwie jeden rodzaj zmiany. Zmienia się częstość odpowiedzi: „zgadzam się zupełnie” i „raczej się zgadzam”. Tak jest w kilku przypadkach:

1) W t2 zmniejszył się wyraźnie odsetek (o 12,3 pkt.) tych, którzy zdecydowanie preferują harmonijne życie rodzinne.

2) Zmniejszyła się też grupa tych, którzy dokonanie czegoś pożytecznego dla społeczeństwa uznają za sposób realizacji aspiracji życiowych.

3) Uległ obniżeniu odsetek zdecydowanie pochwalających podporządkowanie się innym ludziom z myślą o łatwiejszym rozwiązywaniu swoich problemów.

4) W t2 zmniejszył się odsetek tych, którzy zdecydowanie opowiadają się za łączeniem oceny człowieka z jego osiągnięciami.

Odnotowujemy wyraźną preferencję kilku wartości w t1 i t2; są to: wykonywanie pracy, która daje zadowolenie (95,5):(98,0); harmonia życia rodzinnego (94,4):(91,6); posiadanie przyjaciół (97,2):(97,2); opanowanie wiedzy i umiejętności (94,3):(94,2). Tak powszechna akceptacja wiedzy i umiejętności jest afirmacją aktualnej aktywności własnej badanych uczniów. W połączeniu z wysoką oceną pracy³⁰, która daje zadowolenie, wiedzy i umiejętnościom przypisują badani rolę instrumentu, narzędzia potrzebnego do osiągania innych wartości.

Trzy grupy społeczne są obecne w myśleniu badanych uczniów: rodzina, rówieśnicy i grupa pracownicza. Dwie pierwsze są obecne w doświadczeniach, rola trzeciej jest antycypowana. Socjologiczne badania robotników i

³⁰ Taka opinia może być trafna w odniesieniu do młodzieży polskiej. W socjologicznej literaturze niemieckiej rozpowszechniony jest pogląd o kryzysie społeczeństwa pracy i obniżeniu się znaczenia pracy w układzie wyznaczników przebiegu życia jednostki. Zob. M. B a e t h g e, B. H a n t s c h e, W. P e l u l l, U. V o s k a m p, *op. cit.*, s. 15 i n.

inżynierów przeprowadzone w latach osiemdziesiątych ukazują udział wymienionych wyżej grup społecznych w realizacji wielu ich potrzeb³¹. Rodzina i grupa koleżeńska stwarzały badanym poczucie bezpieczeństwa, gdy świat instytucji ówczesnego systemu politycznego stwarzał poczucie zagrożenia.

Uczniowie nie eksponują roli pieniądza w determinowaniu społecznego szacunku, nie doceniają znajomości z ludźmi wpływowymi, ale też nie akceptują poglądu, że osiągnięciu celów sprzyja podporządkowanie się innym ludziom.

Orientacja badanych uczniów na grupy małe, nieformalne, wyznaczające społeczne warunki ich aktywności, łączy się z obroną przed urzeczowieniem stosunków społecznych. Urzeczowienie stosunków społecznych skorelowane jest z rozwojem gospodarki rynkowej, towarowej, z uznaniem sukcesu ekonomicznego za podstawowy cel życia³². Myślenie młodych mieszkańców Słubic odznacza się spójnością; wszak małe grupy nieformalne utrzymują silne pozytywne więzi emocjonalne i wspomagają swoich członków w realizacji potrzeb emocjonalnych. Urzeczowienie więzi społecznych w takich grupach może zagrażać ich trwałości.

Badani z zastrzeżeniem zgadzają się z poglądem, że człowiek powinien ujawnić swoje rzeczywiste poglądy, gdy jest to dla niego pożyteczne, oraz z sugestią, że wartość, znaczenie człowieka określają jego osiągnięcia. Ostrożność w przyzwoleniu na przedmiotowe traktowanie ludzi łączą badani z unikaniem takich sytuacji społecznych, które mogą ułatwiać innym przedmiotowe traktowanie ich samych. Zasada ograniczonego zaufania do innych wyznacza rodzaj kontaktów społecznych młodych ludzi z rówieśnikami. Cenione wartości nie zapowiadają obecności reguł gospodarki rynkowej w myśleniu uczniów o własnej przyszłości.

Analiza wyników badań panelowych (t1-t2)

Wykorzystamy do analizy współczynniki korelacji wyników badań uzyskanych w t2 z wynikami uzyskanymi w t1. Kolejność współczynników korelacji odpowiedzi jest taka sama, jak została przedstawiona w tabeli 1.

Wskaźniki korelacji ukazują znaczną stałość preferencji wyboru wartości, z wyjątkiem wyboru jednej (4): „W życiu codziennym ważne jest dokonanie czegoś społecznie użytecznego, ponieważ jeśli się coś osiągnie, wtedy można szybciej spełnić swoje aspiracje”. W gronie respondentów identyfikowanych w badaniach drugich (t2) z grona uczniów badanych w t1 nastąpiło wyraźne przesunięcie odpowiedzi w kierunku „zgadzam się zupełnie” (t1=19,8,

³¹ E. Wnuk - Lipiński, *Małe grupy w ładzie monocentrycznym*, [w:] *Grupy i więzi społeczne w systemie monocentrycznym*, red. E. Wnuk-Lipiński 1990, s. 83.

³² *Uziemienie polskiej duszy...*, s. 7-8, 10.

$t_2=35,3$); faktycznie zniknęła jedna kategoria odpowiedzi: „wcale się nie zgadzam”.

T. 3

Korelacja wyników wyboru wartości dokonanego w t_1 i t_2

1	2	3	4	5	6	7	8
.0035	.0000	.0050	.5274	.0000	.0001	.0000	.0008
343	344	344	343	343	342	342	343

Rok to okres zbyt krótki, aby zaszyły zmiany uchwytny w badaniach socjologicznych. Nie zaszyły zmiany w układzie instytucjonalnym naszego społeczeństwa, w organizacjach wielkich jego grup; w wyborze wartości akceptowanych także nie wystąpiły wyraźne zmiany.

Dokonyamy jeszcze analizy odpowiedzi na pytania 15. Kolejność pomiarów podajemy w tabeli 1.

T. 4

Korelacja wyników wyboru wartości dokonanego w t_1 i t_2

Pyt. 15	1	2	3	4
	.0000	.0474	.0113	.0003
N	342	339	341	341

Zaufanie do innych ludzi ulega zmianie (2) w obu kierunkach: deklarujący w t_1 zaufanie do innych tracą je w t_2 i odwrotnie: deklarujący w t_1 brak zaufania do innych, w t_2 są gotowi zaufać innym ludziom. Zaufanie uczniów do ludzi podlega zmianom w okresie jednego roku. Jest ono sprzężone z indywidualnym doświadczeniem każdego z nich, podlega też sprawdzeniu i weryfikacji. Współczucie ludziom naiwnym (3), którzy są wykorzystywani przez innych, jest uczuciem zmiennym. Badani, którzy w t_1 uważali, że trzeba naiwnym współczuć, tracą to przekonanie w t_2 , zaszyły też liczne zmiany o kierunku odwrotnym. Zmiany są następstwem wzbogacania doświadczeń indywidualnych badanych uczniów. Względnie stała jest pochwała zwyciężania i stałe wartościowanie ludzi przy stosowaniu kryterium osiągnięć.

Omówiliśmy wyniki badań bez różnicowania wewnętrznego dobranej próby. Takie spojrzenie na wyniki badań zamazuje wielkość możliwych podziałów, które odzwierciedlają przyjmowanie odmiennych skal wartościowania ludzi i zdarzeń. Rozmieszczone w tabeli 5 wyniki badań mogą służyć ustaleniu trafności przyjętego domysłu.

Co ukazują współczynniki korelacji zawarte w tabeli 5?

*Korelacja dokonanych wyborów
z osobowymi i społecznymi cechami uczniów*

Pytania	Rodzaj wartości (11)	Cechy osobowe i społeczne uczniów				
		pleć	status społeczny	klasa szkolna	ocena z języka polskiego	ocena z matematyki
14						
1	2	3	4	5	6	7
1	W życiu codziennym ważne jest wykonywanie pracy, która daje zadowolenie, wtedy jest się zwykle zadowolonym człowiekiem.	.0371	-	0.193	-	-
2	W życiu codziennym ważne są pieniądze, obojętnie, skąd one pochodzą, ponieważ kto ma pieniądze, jest panem.	-	-	.0117	.0010	-
3	W życiu codziennym ważne jest harmonijne życie rodzinne. Jeśli w domu jest się szczęśliwym, wtedy też wszystko inne się układa.	-	-	-	-	-
4	W życiu codziennym ważne jest dokonanie czegoś społecznie użytecznego, ponieważ jeśli się coś osiągnie, wtedy można szybciej spełnić swoje aspiracje.	.0167	-	-	.0058	-
5	W życiu codziennym ważne jest nauczyć się podporządkowywania, wtedy jest najmniej problemów i szybciej można sobie poradzić.	.0283	.0000	.0000	.0004	.0002
6	W życiu codziennym ważne jest dużo wiedzieć i potrafić. Jeśli ma się wiedzę, jest się potrzebnym i cenionym.	-	-	-	-	.0756

1	2	3	4	5	6	7
7	W życiu codziennym stawiać trzeba na dobre znajomości, ponieważ wiele zależy od tego, kogo znasz.	.0008	-	.0000	-	-
8	W życiu codziennym trzeba mieć przyjaciół i kolegów, na których można liczyć.	-	-	-	.0511	.0162
Pytania 15	Rodzaj wartości (tl)					
1	Nie jest ważne jak się zwycięża, ale żeby zwyciężyć.	.0126	.0014	.0007	.0010	.0001
2	O rzeczywistych swoich zamiarach powinno się tylko wtedy mówić, jeśli nam to służy.	0.292	.0096	-	.0396	.0005
3	Kto pozwala się wykorzystywać dla celów innych ludzi nie zauważając tego, nie zasługuje na współczucie.	.0082	-	.0071	.0005	.0383
4	Działalność ludzi należy oceniać według ich osiągnięć	.0152	-	-	.0200	.0561

1) Z przyjętych w analizie wyników uwarunkowań, status socjalny pozbawiony jest wpływu na stosowaną przez młodzież skalę wartościowania ludzi i zdarzeń.

2) Skala ta najwyraźniej odmienna jest u uczniów i uczennic. Na wartościowanie zachowań ludzi przez uczniów mają wpływ wyniki nauczania z języka polskiego, a następnie wyniki nauczania z matematyki.

3) Niektóre wartości nie są kontrowersyjne, czego wskaźnikiem może być brak zróżnicowania dokonanych wyborów przez cechy społeczne i cechy osobowe uczniów; są to: harmonijne życie rodzinne oraz posiadanie wiedzy i umiejętności.

4) Bardzo kontrowersyjna jest taka wartość, jak gotowość podporządkowania się innym ludziom i pochwała zwyciężania bez respektowania reguł *fair play*.

Drugie badania uczniów szkół w Słubicach przeprowadzone zostały w taki sposób, aby wyniki ich były porównywalne z wynikami pierwszych badań. Takie porównanie umożliwiało powtórzenie tych samych pytań oraz dobór do badań tych samych uczniów (gdy dobór taki był realny).

Przed dokonaniem porównania wyników badań pierwszych i drugich przedstawimy korelacje wyboru wartości dokonanego w badaniach drugich z cechami respondentów lub ich rodzin: płcią, klasą szkolną, ocenami z języka polskiego, ocenami z matematyki i ze statusem socjalnym rodziny. Wskaźniki korelacji zawiera tabela 6.

*Korelacja dokonanych wyborów z osobowymi i społecznymi
cechami uczniów (t2)*

Pytania 14	Rodzaj wartości (t2)	Cechy osobowe i społeczne uczniów				
		pleć	status socyjalny	klasa szkolna	ocena z języka polskiego	ocena z mate- matyki
1	2	3	4	5	6	7
1	W życiu codziennym ważne jest wykonywanie pracy, która daje zadowolenie, wtedy jest się zwykle zadowolonym człowiekiem.	-	-	-	-	-
2	W życiu codziennym ważne są pieniądze, obojętnie, skąd one pochodzą, ponieważ kto ma pieniądze, jest panem.	.0000	-	-	.0000	-
3	W życiu codziennym ważne jest harmonijne życie rodzinne. Jeśli w domu jest się szczęśliwym, wtedy też wszystko inne się układa.	-	-	-	.0157	-
4	W życiu codziennym ważne jest dokonanie czegoś społecznie użytecznego, ponieważ jeśli się coś osiągnie, wtedy można szybciej spełnić swoje aspiracje.	.0000	-	-	-	-
5	W życiu codziennym ważne jest nauczyć się podporządkowywania, wtedy jest najmniej problemów i szybciej można sobie poradzić.	.0000	.0000	.0000	.0000	.0000
6	W życiu codziennym ważne jest dużo wiedzieć i potrafić. Jeśli ma się wiedzę, jest się potrzebnym i cenionym.	.0097	-	.0044	-	-
7	W życiu codziennym stawiać trzeba na dobre znajomości, ponieważ wiele zależy od tego, kogo znasz	.0013	-	.0001	-	.0226

1	2	3	4	5	6	7
8	W życiu codziennym trzeba mieć przyjaciół i kolegów, na których można liczyć.	-	-	-	-	.0016
Pytania 15	Rodzaj wartości (11)					
1	Nie jest ważne jak się zwycięża, ale żeby zwyciężyć.	-	-	.0050	.0013	.0378
2	O rzeczywistych swoich zamiarach powinno się tylko wtedy mówić, jeśli nam to służy.	.0014	-	.0077	.0002	.0257
3	Kto pozwala się wykorzystywać dla celów innych ludzi nie zauważając tego, nie zasługuje na współczucie.	.0000	-	-	.0035	-
4	Działalność ludzi należy oceniać według ich osiągnięć.	.0063	-	-	.0517	-

Przed dokonaniem analizy korelacji wyników z niektórymi osobowymi lub społecznymi cechami uczniów trzeba stwierdzić, że status socjalny rodziny nie różnicuje wyboru wartości cenionych. Wskazanie pracy dającej zadowolenie, a stanowiącej podstawę zadowolenia z życia, nie jest skorelowane z cechami osobowymi uczniów i ze statusem socjalnym ich rodziny.

1) Harmonijne życie rodzinne doceniane jest przez uczniów osiągających skromne wyniki z języka polskiego. Te osiągnięcia są jedyną cechą, która określa wybór omawianej wartości.

2) Robienie czegoś pożytecznego dla innych akceptują uczniowie, rzadziej uczennice. Tylko płęć wprowadza wyraźne zróżnicowanie dokonanego wyboru.

3) Życie w gronie przyjaciół cenią uczniowie osiągający dobre oceny z matematyki. Szkolne oceny z matematyki są wskaźnikiem kompetencji intelektualnych uczniów, one wyznaczają ocenę przyjaciół w ich życiu.

4) Uczniowie zdecydowanie częściej niż uczennice uznają posiadanie pieniędzy za wyznacznik społecznej pozycji człowieka. Taki pogląd przyjmują uczniowie o niższych ocenach z języka polskiego.

5) Podporządkowanie się innym po to, aby unikać kłopotów lub łatwiej rozwiązywać własne problemy, akceptują uczniowie, uczennice raczej nie, uczniowie młodszy — tak, starsi rzadziej, uczniowie, którzy mają niższe wyniki z języka polskiego i niższe oceny z matematyki. Są to uczniowie o mniejszych kompetencjach intelektualnych. Gotowość podporządkowania się innym jest postawą wzbudzającą wątpliwości badanych uczniów.

6) Dużo wiedzieć i umieć chcą uczniowie, zdecydowanie skromniej uczennice, uczniowie klas niższych liczniej niż uczniowie klas wyższych. Indy-

widualne doświadczenia nabywane przez uczniów osłabiają ich przekonanie, że źródłem prestiżu człowieka jest jego wiedza i opanowane umiejętności.

7) Znajomości z ludźmi, którzy mają duże wpływy, cenią sobie uczniowie, mniej uczennice, uczniowie klas niższych, uczniowie o skromniejszych osiągnięciach z matematyki. Tworzenie podstaw własnej przyszłości przy korzystaniu ze wsparcia osób mających wpływy akceptują uczniowie o mniejszych możliwościach intelektualnych. Oni mają mniejsze szanse budowania własnej przyszłości przy wykorzystywaniu uzyskanej wiedzy i opanowanych umiejętności.

Badani tak dokonują wyboru wartości, że stale zachowany jest czytelny podział. Wybory uczniów różnią się od wyborów uczennic, wybory uczniów młodszych są inne niż wybory uczniów starszych, uczniowie o niższych kompetencjach intelektualnych mają inne preferencje wartości niż uczniowie o wyższych kompetencjach. Osobowe cechy uczniów: płeć, doświadczenie życiowe i możliwości intelektualne, wprowadzają wyraźne podziały w dokonywanych wyborach wartości.

Oddzielnie analizujemy wyniki badań ukazujących wybory wartości bardzo kontrowersyjnych.

1) Pochwała zwycięzania, niezależnie od sposobu osiągania zwycięstwa, występuje liczniej wśród uczniów klas niższych, wśród uczniów osiągających skromniejsze wyniki z języka polskiego i z matematyki. Mniejsze kompetencje intelektualne uczniów sprzyjają akceptacji dążenia do zwycięstwa bez respektowania norm, dobrych obyczajów, gry *fair play*.

2) Ujawnianie rzeczywistych swoich zamiarów, gdy szczerość pomaga w osiągnięciu tego, czego pragniemy, liczniej akceptują uczniowie klas niższych. Takie zachowanie bardziej odpowiada uczniom, mniej uczennicom, ma uznanie uczniów, którzy osiągają skromniejsze wyniki nauczania z języka polskiego i matematyki. W tych wyborach poziom kompetencji intelektualnych uczniów wyznacza preferencje wartości.

3) Współczucie ludziom, którzy stali się ofiarą przebiegłości innych ludzi, wyrażają uczennice, uczniowie raczej nie. Tacy ludzie nie zasługują na współczucie uczniów osiągających niższe wyniki nauczania, gotowość wyrażania współczucia im wykazują uczniowie o wyższych możliwościach intelektualnych.

4) Osiągnięcia mają świadczyć o wartości ludzi; zgadzają się z tymi poglądami uczniowie, uczennice raczej nie. Poglądy te odpowiadają uczniom, którzy uzyskują niższe oceny z języka polskiego.

Omawiane korelacje wyników badań z osobowymi cechami uczniów (klasa szkolna jest wskaźnikiem wieku i doświadczenia życiowego) świadczą o tym, że urzeczowione więzi między ludźmi akceptują uczniowie, w skromniejszym wymiarze uczennice. Zwolennikami instrumentalnego traktowania ludzi i urzeczowionych stosunków między nimi są uczniowie o mniejszych możliwościach intelektualnych. W naszych analizach wskaźnikiem możliwości intelektualnych są oceny z języka polskiego i z matematyki, a także wiek uczniów. Wybór wartości różnicuje płeć uczniów i poziom szkolnych osiągnięć z języka polskiego. Wyznaczone przez gospodarkę rynkową reguły określające postępowanie ludzi mają zwolenników wśród uczniów, którym wymaganie dydaktyczne szkoły stwarzają wiele trudności.

Analiza wariancyjna

Rozpatrywać będziemy te przypadki, które ukazują większy wpływ jednej z dwóch cech, wcześniej uznawanej za cechę określającą wybór wartości dokonany przez badanych uczniów. Są to: płeć i poziom formalny klasy szkolnej (jest on wskaźnikiem wieku uczniów i ich doświadczenia życiowego). Co stwierdzamy?

1) Zadowolenie w życiu związane z pracą zawodową wyraźniej określa płeć uczniów niż wiek (zob. T. 7). Odmiennie jest w *t1*.

2) Znaczenie pieniędzy w wyznaczaniu społecznej pozycji człowieka silniej różnicuje płeć uczniów niż ich wiek (T. 8).

3) Pozytywna ocena harmonijnego życia rodzinnego nie jest zróżnicowana ani przez płeć, ani przez wiek badanych (T. 9).

4) Akceptacja poglądu, że aspiracje życiowe realizuje ten, kto robi coś pozytywnego dla innych, sprzężona jest z płcią badanych uczniów, słabiej z wiekiem (T. 10). W *t1* taka korelacja nie występuje.

5) Gotowość podporządkowania się innym jako sposób unikania kłopotów wyraźniej różnicuje wiek uczniów niż płeć. Opinię taką akceptują uczniowie młodszy, mniej stanowczo uczniowie starsi (T. 11).

6) Wiedza i umiejętności jako źródło szacunku uznawane są z podobnym stopniem przekonania, niezależnie od wieku i płci respondentów (T. 12).

7) Dobre znajomości za warunek sukcesu uznają częściej uczniowie niż uczennice, wiek badanych także wyznacza stopień akceptacji owego przekonania. Silniej akceptują takie zapewnienie sukcesu uczniowie młodsi (T. 13).

8) Potrzebę posiadania przyjaciół potwierdzają dziewczęta, a w całej próbie badani uczniowie młodsi. Wiek wyraźniej różnicuje ocenę przyjaźni w życiu człowieka niż płeć (T. 14). Tak jest w *t2*.

Zauważmy, że więzi rzeczowe, instrumentalne, doceniają uczniowie, więzi emocjonalne wyraźnie preferują uczennice. Są to inne fundamenty, których badani potrzebują w tworzeniu własnej przyszłości.

9) Pochwałę zwyciężania, aprobatę interesownej szczeroci wyraźnie różnicuje wiek uczniów, natomiast współczucie łatwowiernym sprzężone jest bardziej z płcią, mniej z wiekiem respondentów. Uznanie sukcesu ludzi za wskaźnik ich wartości nie koreluje z płcią ani też z wiekiem (T. 15-18).

Analiza wariacyjna ukazuje dominujący udział płci badanej młodzieży w różnicowaniu systemu wartości akceptowanych. Dziewczęta akceptują wartości, których realizacja nie narusza norm współżycia społecznego, chłopcy częściej aprobują wartości, których realizacja może powodować naruszenie takich norm.

E. Odczytanie wyników

Wyniki badań świadczą o tym, że młodzież szkół ślubickich może być przygotowana do wyboru wzoru biografii „szkoła — zawód — emerytura”. Ceni sobie ona pracę, której wykonywanie daje zadowolenie, akceptuje harmonijne życie rodzinne, docenia znaczenie przyjaźni, natomiast dystansuje się od skrajnej opinii wyrażonej w zdaniu: „ważne jest posiadanie pieniędzy niezależnie od tego, skąd je mamy”, a także w zdaniu: „nieważne, jak się zwycięża, ale żeby zwyciężyć”. Zachowuje wyraźną wstrzeźliwość w uznawaniu za słuszne przekonania podzielonego przez część ludzi dorosłych: „nie należy współczuć łatwowiernym, którzy dają się wykorzystywać innym”.

Okres jednego roku okazuje się zbyt krótki, aby wyniki drugich badań ukazały zmianę orientacji aksjologicznej uczniów w porównaniu z pierwszymi badaniami. Akceptację tych samych wartości, a odrzucenie innych, przy zachowaniu preferencji stałych, można uznać za wskaźnik małej podatności badanej młodzieży na respektowanie reguł gospodarki rynkowej. Eksponowanie powiązań emocjonalnych z grupami pierwotnymi (rodzina, przyjaciele) wyraża potrzebę właściwą wiekowi badanych.

Uzyskane wyniki możemy uznać za wskaźnik akceptacji poglądu będącego składnikiem tradycji polskiego narodu: pomniejszanie podmiotowości jedno-

stki w zespole wyznaczników jej losu, przecenianie zewnętrznych uwarunkowań, przecenianie znaczenia więzi emocjonalnych, niedocenianie więzi rzeczowych, zadaniowych w tworzeniu ładu społecznego. Sąsiedztwo z grupą o odmiennych tradycjach kulturowych pozostaje bez wyraźnego wpływu na sposób definiowania przez badaną młodzież uznawanego, spójnego systemu wartości, wyznaczającego akceptację reguł gospodarki rynkowej.

ZAŁĄCZNIKI

T. 7

Zadowolenie z pracy — zadowolenie z życia

Źródło wariacji	Suma kwadratów	DF	F	Signif of F
Klasa szkolna	4.253	3	3.674	.012 *
	1.839		.328	.805
Płeć	1.064	1	2.758	.097
	.261		6.227	.013

T. 8

Posiadanie pieniędzy — poważanie

Źródło wariacji	Suma kwadratów	DF	F	Signif of F
Klasa szkolna	4.072	3	1.608	.186
	2.053		.830	.478
Płeć	4.262	1	5.050	.025
	38.441		46.639	.000

* Dane w wierszu górnym tabel uzyskano w pierwszych badaniach (*t. 1*); dane w wierszu dolnym pochodzą z badań drugich (*t. 2*).

T. 9

Harmonijne życie rodzinne

Źródło wariacji	Suma kwadratów	DF	F	Signif of F
Klasa szkolna	4.776	3	1.410	.239
	4.148		3.036	.029
Płeć	.105	1	.251	.647
	.008		.018	.893

T. 10

Realizacja aspiracji — dokonanie czegoś społecznie użytecznego

Źródło wariacji	Suma kwadratów	DF	F	Signif of F
Klasa szkolna	2.192	3	1.514	.210
	4.494		3.558	.014
Płeć	.025	1	.051	.822
	4.608		10.942	.001

T. 11

Umiejętność podporządkowania się innym

Źródło wariacji	Suma kwadratów	DF	F	Signif of F
Klasa szkolna	25.474	3	11.514	.000
	10.093		15.517	.000
Płeć	4.658	1	6.316	.012
	7.551		11.609	.001

T. 12

Wiedzieć i umieć — być cenionym

Źródło wariacji	Suma kwadratów	DF	F	Signif of F
Klasa szkolna	1.404	3	1.186	.316
	1.451		3.540	.014
Płeć	.074	1	.189	.664
	1.443		3.570	.059

T. 13

Dobre znajomości — warunek sukcesu

Źródło wariacji	Suma kwadratów	DF	F	Signif of F
Klasa szkolna	13.061	3	7.020	.000
	3.468		6.233	.001
Płeć	2.200	1	3.547	.060
	6.356		11.423	.000

T. 14

Przyjaciele — źródło poczucia bezpieczeństwa

Źródło wariacji	Suma kwadratów	DF	F	Signif of F
Klasa szkolna	.186	3	.240	.868
	1.101		4.193	.006
Płeć	.058	1	.228	.633
	.308		1.173	.279

T. 15

Pochwała zwycięstwa

Źródło wariancji	Suma kwadratów	DF	F	Signif of F
Klasa szkolna	14.358	3	4.849	.002
	7.492		3.195	.023
Płeć	4.203	1	4.258	.039
	3.344		4.218	.039

T. 16

Szczerłość interesowna

Źródło wariancji	Suma kwadratów	DF	F	Signif of F
Klasa szkolna	2.124	3	1.015	.335
	8.231		4.853	.002
Płeć	4.068	1	5.834	.016
	2.446		4.327	.038

T. 17

Współczucie łatwowiernym

Źródło wariancji	Suma kwadratów	DF	F	Signif of F
Klasa szkolna	1.708	3	1.848	.137
	5.487		2.528	.057
Płeć	3.652	1	3.952	.047
	4.958		6.852	.009

T. 18

Sukces wyznacznikiem wartości człowieka

Źródło wariancji	Suma kwadratów	DF	F	Signif of F
Klasa szkolna	.133	3	.158	.928
	5.599		2.360	.071
Płeć	1.429	1	1.633	.202
	2.475		3.130	.077

Edward HAJDUK

KULTURELLE BEDINGTHEIT AXIOLOGISCHER ORIENTIERUNG DER SCHÜLER

Im Artikel sind Untersuchungsergebnisse der Jugendlichen aus Slubice dargestellt, die die durch sie akzeptierten Werte, die ihre tägliche Aktivität bestimmen sollen, zeigen: die Probanden haben die Bedeutung der Arbeit, des Geldes, des einvernehmlichen Familienlebens u. s. w. einzuschätzen.

Die zweimal durchgeführten Untersuchungen erleichtern uns die Erfassung der Dynamik der Änderungen in Anschauungen der Schüler.

Wir nehmen an, daß die Akzeptanz der Werte durch Geschlecht, Alter (formelles Strukturniveau einer Schulklasse), didaktische Leistungen in Polnisch und Mathematik sowie sozialen Status der Familie differenziert ist.

In beiden Untersuchungen wurden akzeptiert: die das Vergnügen gebende Arbeit, einvernehmliches Zusammenleben in der Familie, Besitz von Kenntnissen und Fähigkeiten, Besitz von Freunden; kontroverse Werte sind: Besitz von Geld unabhängig von der Erwerbungsweise, rücksichtsloser Sieg über andere, Ausnutzung der Leichtgläubigkeit anderer.

Die Korrelation zwischen den Ergebnissen aus zwei aufeinanderfolgenden Untersuchungen zeigt die Stabilität der Ansichten der Schüler betreffs dessen, was ein besonders wichtiger Wert ist, und was nicht. Änderungen treten in der Akzeptanz der zwei Werte auf: das Bedürfnis, etwas für andere Nützliches zu machen gewann geringere Bedeutung, es stieg dagegen das Vertrauen zu denjenigen, die Informationen über ihre Lieferer ausnutzen können. In beiden Untersuchungen ist die Akzeptanz der Werte durch Geschlecht und Schulleistungen in Polnisch differenziert. Einem am wenigsten sichtbaren Einfluß auf die Akzeptanz oder Ablehnung der Werte hat der soziale Status von Familien der zu untersuchenden Schüler. Die erhaltenen Ergebnisse kann man für eine Wissensquelle darüber halten, daß die Schüler starker Einwirkung der Urgruppen unterliegen, wesentlich schwächerer — der der Regeln der Marktwirtschaft.